

تحلیل محرومیت توسعه‌یافتگی نواحی روستایی شهرستان های مرزی

(مطالعه موردی: زاهدان)

مریم قاسمی^{۱*}، دریا مازندرانی^۲

۱- استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد (Magh30@um.ac.ir)

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد (DaryaMazandarani@um.ac.ir)

چکیده

طرح مسئله: نابرابری های فضایی و عدم توزیع متوازن نماگرهای توسعه، چالش فراراه توسعه پایدار در سطح مناطق به ویژه در نواحی مرزی است. توسعه نیافتگی مناطق مرزی کشور باعث تهدید امنیت این مناطق می گردد از این رو هدف پژوهش حاضر تحلیل محرومیت توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان های مرزی با تاکید بر شهرستان زاهدان است.

روش پژوهش: روش تحقیق توصیفی تحلیلی است به منظور رتبه بندی و تعیین سطوح توسعه یافتگی دهستان های شهرستان زاهدان، با استفاده از نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران تعداد ۷۶ شاخص در قالب ۹ بعد (آموزشی، بهداشتی و درمانی، زیربنایی، ارتباطات و حمل نقل، خدماتی و بازرگانی، سیاسی اداری، اقتصادی، فرهنگی و مذهبی و جمعیتی) تعریف شد. تحلیل داده ها به کمک مدل تصمیم گیری چند معیاره تاپسیس و همچنین از نرم افزارهای Excel و Arc-GIS انجام شد.

یافته ها: نتایج نشان می دهد که ۷۵ درصد از دهستان های شهرستان زاهدان محروم و ۲۵ درصد نیمه محروم هستند. هیچ دهستانی در این شهرستان در سطح برخوردار قرار نگرفت و بالاترین ضریب توسعه یافتگی مربوط به دهستان حرمک با درجه ۰,۳۷ است که رقم بسیار پائینی است. همچنین درجه توسعه در محرومترین دهستان ۰,۰۹ به دهستان نصرت آباد اختصاص دارد. بر اساس ضریب تغییر در شاخص های حمل و نقل و آموزشی بیشترین نابرابری مشاهده شد. همچنین در شاخص های اقتصادی، دهستان های شهرستان از شرایط تقریباً مشابهی برخوردار هستند. نکته جالب توجه اینکه در این شهرستان دهستان های مجاور مرزها از توسعه یافتگی مطلوبتری نسبت به سایر دهستان های شهرستان برخوردارند.

نتیجه گیری: درجه محرومیت در نواحی روستایی شهرستان زاهدان بسیار بالا است به طوری که توسعه یافته ترین دهستان در این شهرستان دارای درجه توسعه ۰,۳۷ است. از آنجا که کاهش نابرابری در بهره مندی از منابع، دستاوردها و امکانات جامعه یکی از مهمترین معیارهای توسعه به شمار می آید، شناسایی مناطق محروم و در اولویت برنامه ریزی قرار دادن آنها ضمن کاهش شکاف توسعه، به امنیت نواحی مرزی کمک می نماید.

واژگان کلیدی: محرومیت، توسعه یافتگی، نواحی مرزی، شهرستان زاهدان، ضریب تغییرات، Topsis

۱- مقدمه

یکی از چالش ها و دغدغه های بشریت، توسعه^۱، تامین عدالت و دسترسی مساوی به خدمات بوده است (Rice & Smith, 2001: 27). از نقطه نظر جغرافیایی، عدالت اجتماعی مترادف با توزیع عادلانه امکانات و منابع در فضا و دستیابی

¹ Development

برابر شهروندان به آنها است. به عبارتی دیگر، یکی از مهم‌ترین خصایص اقتصاد پویا و سالم، توزیع مناسب و عادلانه امکانات و ثمره‌های توسعه در میان اکثریت جمعیت هر ناحیه و منطقه یا کشور است (اسماعیل‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶). دلایل متعددی برای وجود نابرابری‌های فضایی بین کشورها مانند پیشینه تاریخی، منابع طبیعی، سرمایه انسانی، اقتصاد سیاسی، محلی و فرهنگ وجود دارد که با یکدیگر دارای همپوشانی و هم افزایی هستند (مومنی و قهار، ۱۳۹۲: ۵۴). تغییرات اجتماعی و اقتصادی دهه‌های اخیر، عدم تعادل منطقه‌ای و تمرکز بیش از حد امکانات در برخی نقاط، و محرومیت نقاط دیگر را در پی داشته است. برای تعدیل در پراکنش شاخص‌های توسعه، برنامه‌ریزی جامع توسعه پذیرگی مناطق با هدف ارائه الگو مناسب برای توزیع متعادل خدمات، جمعیت، سکونتگاه‌ها و تعادل فضایی ضرورت می‌یابد (قنبری و همکاران، ۱۳۸۹: ۹۴).

فقدان تعادل فضایی در برخورداری از امکانات و خدمات پدیده‌ی نوینی نیست، اما در کشورهای جهان سوم این پدیده چنان نمود یافته که به معضلی اساسی تبدیل شده است. در کشور ایران نیز عدم تعادل فضایی در بسیاری از مناطق دیده می‌شود، به صورتی که شدت نابرابری در ایران قبل از انقلاب و آثار و بقایای آن را بعد از انقلاب می‌توان یافت. براساس این ویژگی‌ها، بخش زیادی از امکانات و جمعیت در یک نقطه تمرکز می‌یابد و سایر مناطق به صورت حاشیه‌ای عمل می‌کند (احمدی و اسماعیل‌زاده، ۱۳۹۳: ۸۰). بنابراین، بررسی و شناخت جایگاه سکونتگاه‌ها در سلسله مراتب برخورداری از شاخص‌های توسعه، نقش بسزایی در برنامه‌ریزی دارد و نوعی ضرورت برای تهیه و ارائه‌ی طرح‌ها و برنامه‌ها محسوب می‌شود (صبوری و نوروزی، ۱۳۹۶: ۱۱۷). به طور اعم، برنامه‌ریزی ابرازی است برای تبدیل وضع موجود به وضع مطلوب با هدف توسعه و عمران. اهداف کلی برنامه‌ریزی یا توسعه اقتصادی برقراری عدالت اجتماعی و توزیع رفاه و ثروت در بین افراد جامعه است. توسعه نیز عبارت است از تغییر در ساختارهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، فضایی به گونه‌ای که نه تنها رشد کمی جامعه را به همراه داشته باشد بلکه تغییرات کیفی در شیوه‌های زندگی، رفاه اجتماعی، بالندگی فرهنگی، زیرساخت‌های اقتصادی و ... را فراهم آورد (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۲). در ادبیات توسعه به طور کلی سه تلقی از مفهوم توسعه ارائه شده است: توسعه به مثابه یک مجموعه اقدامات مشخص، توسعه به مثابه فرآیندهای دگرگونی بنیادی و بالاخره توسعه به مثابه مجموعه‌ای از دستاوردها و اقدامات مشخص. ضروری است برنامه‌ریزی طرح توسعه در استان با دیدی واقع بینانه صورت گیرد (جعفرزاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۵).

هدف اصلی در فرایند برنامه‌ریزی توسعه برای مناطق، شناخت و تبیین سطوح توسعه یافتگی و آگاهی از نقاط قوت و ضعف آنها است. با شناخت میزان برخورداری هر یک از مناطق، می‌توان میزان آسفتگی توزیع امکانات و خدمات عرضه شده را مشاهده کرد و با داشتن اطلاعات جامع و دقیق از سطح برخورداری یا محرومیت، برنامه‌ریزی و تخصیص منابع متناسب با نیازهای هر ناحیه مقدور خواهد شد. برنامه‌های توسعه‌ی روستایی نیز دستیابی به الگویی مناسب، برای توزیع امکانات و فعالیت‌ها براساس توان‌های جغرافیایی هر منطقه می‌باشد (صبوری و نوروزی، ۱۳۹۶: ۱۱۷). محرومیت روستاییان از امکانات و خدمات رفاهی یکی از دلایل اصلی مهاجرت‌های بی رویه روستا-شهری است. در گذشته بی توجهی به مناطق روستایی از یک طرف عمدی و از طرف دیگر غیر عمدی و سرچشمه گرفته از عدم شناخت میزان محرومیت و برخورداری مناطق روستایی بوده است. اما با این وجود نه تنها در گذشته بلکه می‌توان گفت که حتی در آینده هم روستا و روستایی از صحنه فضای ملی و به نفع شهرها کنار نخواهد رفت (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱). در نتیجه آگاهی از سطح توسعه یافتگی روستاها جهت برنامه‌ریزی توسعه امری مهم و اجتناب ناپذیر است. توسعه نیافتگی در مناطق روستایی مرزی کشور باعث تهدید امنیت این مناطق می‌گردد و این ناامنی مناطق مرزی، باعث هجوم عوامل تهدید به داخل کشور شده و باعث ایجاد چالش بزرگی در فرآیند توسعه‌ی کشور می‌گردد و می‌توان گفت اغلب صاحب نظران بر توسعه‌ی مناطق مرزی تأکید می‌ورزند و این مهم که هرگونه سیاست‌گذاری توسعه‌ای و امنیتی در مناطق مرزی، مستلزم تأمین زیرساخت‌های لازم و تأکید بر بهره‌برداری بهینه از توانمندی‌های انسانی و طبیعی این مناطق بوده و عامل مهمی در راستای بسط اقتدار همه جانبه‌ی کشور می‌باشد مورد اتفاق اغلب پژوهشگران و صاحب نظران مطالعات مرز و مناطق مرزی می‌باشد (میره ای و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۲).

به طور کلی در جهت کاهش نابرابری‌ها و بی‌تعدالی‌ها، پیش از هر چیز نیازمند شناخت وضعیت موجود مناطق با استفاده از روش‌ها و شاخص‌های مناسب می‌باشیم. برای انجام این کار از شاخص‌های مختلف استفاده می‌گردد که از آن جمله می‌توان به شاخص‌هایی چون درآمد، کیفیت زندگی، راه‌های آسفالته، خدمات آموزشی و بهداشتی و نظایر آن اشاره کرد. نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌های فضایی که علاوه بر ویژگی‌های طبیعی، اقتصادی و اجتماعی، متأثر از سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌ها است، برنامه‌ریزان را بر آن داشته است تا تکنیک‌ها و روش‌هایی را ابداع کنند که از طریق رتبه بندی و تعیین درجه توسعه یافتگی مناطق، بتوانند به شناخت و تحلیل علل یا عوامل نابرابری‌ها و تفاوت‌های منطقه‌ای دست یابند (اسماعیل‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶). بر این مبنا تحقیق حاضر در پی آن است که با به‌کارگیری مدل چند معیاره تاپسیس، سطوح محرومیت دهستان‌های شهرستان مرزی زاهدان را مورد سنجش قرار دهد. بدون شک نتایج این تحقیق می‌تواند نقطه عطفی، برای توجه برنامه‌ریزان و کارگزاران در امر توسعه باشد زیرا همواره مرزهای شرقی به دلیل همسایگی با کشورهای تولیدکننده مواد مخدر، که زاهدان نیز یکی از راه‌های فرعی آن می‌باشد حالت شکننده‌ای دارند و عدم توسعه این نواحی و عقب ماندگی آن باعث ایجاد مشکلات اقتصادی و امنیتی در سطوح ملی منطقه‌ای می‌گردد.

۲- چارچوب نظری تحقیق

نابرابری فضایی به شرایطی اطلاق می‌شود که در آن واحدهای فضایی یا جغرافیایی گوناگون در زمینه‌ی برخی متغیرها، در سطوح مختلف قرار دارند (Kanbur et al, 2005: 2). دلایل متعددی برای وجود نابرابری‌های فضایی بین کشورها مانند پیشینه تاریخی، منابع طبیعی، سرمایه انسانی، اقتصاد سیاسی، محلی و فرهنگ وجود دارد که با یکدیگر دارای هم پوشانی و هم افزایی هستند (مومنی و قهاری، ۱۳۹۲: ۵۴). به طور کلی توسعه به معنای تلاش برای بهبود زندگی، همزاد تاریخ جامعه بشری است، اما توسعه به مفهوم امروزی آن که بیشتر یک مفهوم مقایسه‌ای است، از جمله مفاهیمی است که بیش از هر موضوع دیگری در نیم قرن اخیر مورد بحث محافل مختلف قرار گرفته است (جمعه پور، ۱۳۸۹: ۵۱). بروکفیلد^۲ در تعریف توسعه می‌گوید: توسعه را باید برحسب پیشرفت به سوی اهداف رفاهی نظیر کاهش فقر، بیکاری، و نابرابری تعریف کنیم (خاکپور و باوان پوری، ۱۳۸۸: ۱۸۷).

روشن و بدیهی است که دستیابی به توسعه در کشور نیازمند برنامه‌ریزی است. چرا که توسعه بدون برنامه منجر به توسعه نامتوازن بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی و همچنین تشدید عدم تعادل منطقه‌ای و در نتیجه آسیب پذیری و تضعیف وحدت ملی می‌شود. امروزه افزایش بی‌رویه جمعیت با توجه به ضعف امنیت و نگهداشت جمعیت (تثبیت جمعیت) در مناطق مرزی، افق بسیار پیچیده‌ای برای آینده نواحی حاشیه‌ای پدیدآورده است. در آینده کشوری موفق خواهد بود که بتواند مشکلات جمعیتی خود را به حداقل برساند و با استفاده از راهکارهای مختلف اقتصادی، اجتماعی و امنیتی بتواند جمعیت را به ماندن در نواحی مرزی و محل تولدشان علاقه مند نماید، از طرفی نواحی مرزی به واسطه دوری از مرکز، انزوای جغرافیایی و توسعه نیافتگی و... تفاوت‌های فاحش از نظر برخورداری از رفاه و توسعه در مقایسه با مراکز عمده جمعیتی را دارند، که این تفاوت‌ها منجر به گسست این دو ناحیه و ایجاد یک رابطه استثماری به نفع مرکز می‌شود (کامران و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱۴). مرزهای اکثر کشورهای در حال توسعه سطح قابل توجهی از نیاز مردم مرزنشینان از طریق مبادلات مرزی تامین می‌شود. این گونه مبادلات علی‌رغم غیر رسمی و محلی بودن آن دارای نقش پراهمیتی در مبادلات میان کشورهای همسایه بودن و باعث بهبود زندگی ساکنان نقاط مرزی می‌شود. از این رو برنامه‌ای کردن چنین مبادلات و جریان‌هایی در نوع خود به توسعه همکاری‌های متقابل اقتصادی، گسترش بازارهای مرزی محلی، ایجاد صلح و ثبات در مناطق مرزنشین و بالاخره بهبود امنیت در این مناطق و بهبود زیرساخت‌ها و خدمات مورد نیاز منطقه را به همراه می‌آورد (همان، ۱۳۸۵). بررسی‌های انجام شده در مورد رابطه‌ی توسعه و امنیت در مناطق مرزی حاوی چند نکته‌ی مهم است:

² Brookfield

الف) امنیت و توسعه در مناطق مرزی با ضرب همبستگی بالا، دارای رابطه مستقیم و دوسویه با یکدیگر می‌باشند. به عبارت دیگر، توسعه و امنیت در مناطق مرزی تأثیرات متقابلی بر یکدیگر دارند، به گونه‌ای که هر اقدامی در فرایند تحقق توسعه، تأثیرهای مستقیمی بر فرایند تحقق امنیت می‌گذارد و بالعکس.

ب) هرگاه نامی در منطقه مرزی گسترش یابد و جو آرام و امن لازم برای توسعه آن منطقه محقق نشود، عوامل و عناصر مؤثر بر توسعه از آن منطقه کوچ کرده و منطقه با شرایط توسعه‌نیافتگی مواجه می‌گردد.

ج) امنیت و توسعه در مناطق مرزی ارتباط مستقیم و متقابلی با توسعه و امنیت ملی دارد.

د) عدم تعادل منطقه‌ای فضایی میان مناطق مرکزی (مرکز) و مرزی (پیرامون) منجر به کاهش امنیت مطلوب در مناطق مرزی می‌گردد.

ه) برنامه‌ریزی توسعه‌ای در مناطق مرزی مستلزم توجه به سطوح محلی و منطقه‌ای، ملی، فراملی و جهانی امنیت است و میان سلسله مراتب توسعه‌ای و سلسله مراتب امنیتی مناطق مرکزی و مناطق مرزی، رابطه‌ی متقابل وجود دارد. از این جهت، توسعه در مناطق مرزی توجه به ابعاد فیزیکی و غیر فیزیکی را می‌طلبد.

و) مناطق مرزی به مثابه یک جزء یا زیرسیستم از سیستم کل کشور، در صورتی می‌تواند به وظایف خود هماهنگ و معتدل عمل کند که اجزاء و عناصر درونی آن بتوانند به طور مداوم تعاملات لازم بین خود را برقرار سازند (میره‌ای و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۷ تا ۸۹).

لذا اغلب صاحب نظران بر توسعه‌ی مناطق مرزی تأکید می‌ورزند و این مهم که هرگونه سیاست گذاری توسعه‌ای و امنیتی در مناطق مرزی، مستلزم تأمین زیر ساخت‌های لازم و تأکید بر بهره‌برداری بهینه از توانمندی‌های انسانی و طبیعی این مناطق بوده و عامل مهمی در راستای بسط اقتدار همه جانبه‌ی کشور می‌باشد (عندلیب، ۱۳۸۰: ۸)، مورد اتفاق اغلب پژوهشگران و صاحب نظران مطالعات مرز و مناطق مرزی می‌باشد.

۳- پیشینه تحقیق

در انجام هر کار پژوهشی و تحقیق علمی، مطالعه و بررسی پژوهش‌های انجام شده در ارتباط با موضوع مورد بررسی و با هدف بهره‌مندی از نتایج توسعه و تکامل آنها ضروری است. منابع نزدیک به موضوع که به تحلیل فضایی و سطوح برخورداری از منابع و امکانات اشاره کرده باشد وجود دارد، که در روشن کردن مفاهیم بسیار کمک کننده بود. از جمله نمونه کارهای قابل ملاحظه در این زمینه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: (جدول ۱).

جدول ۱: یافته‌های چند مقاله در زمینه سطح برخورداری دهستان‌ها

محقق / سال	عنوان	روش / مدل	یافته‌ها
صبوری و نوروزی (۱۳۹۶)	تعیین و تحلیل سطوح برخورداری و میزان محرومیت دهستان‌ها شهرستان جاسک	توصیفی / تحلیلی / تاکسونومی عددی	۶۰ درصد دهستان‌ها (سورک، پی وشک و گابریک) در طبقه دهستان‌های محروم و خیلی محروم قرار دارند.
میره‌ای و همکاران	بررسی و تحلیلی بر چگونگی توسعه یافتگی	توصیفی و تحلیلی	دهستان مرزداران و پل خاتون نسبت به دیگر دهستان‌ها از سطح توسعه یافتگی بیشتری برخوردارند و بدترین وضعیت توسعه یافتگی مربوط به

محقق / سال	عنوان	روش / مدل	یافته‌ها
(۱۳۹۶)	نواحی روستایی مرزی (مورد مطالعه دهستان - های شهرستان سرخس)	توسه‌ای / مدل تاپسیس و ویکور	دهستان‌های گل بی بی و تجن می باشد. درحالی که نتایج حاصل از مدل ویکور نشان داد که دهستان تجن و سرخس بهترین وضعیت را دارند و دهستان‌های گل بی بی و مرزداران بدترین وضعیت را از لحاظ توسعه یافتگی دارا می‌باشند.
اسماعیل زاده و همکاران (۱۳۹۵)	تحلیل سطوح برخورداری و رتبه بندی شهرستان‌های استان همدان با استفاده از مدل های چند معیاره	توصیفی / تحلیلی / تاپسیس و کپراس	عدم تعادل در توزیع خدمات در بین شهرستان‌های استان همدان می باشد. نظام برنامه ریز این استان تابعی از برنامه ریزی مرکز پیرامون است. به گونه‌ای که اکثر خدمات در مرکز واقع شده و هرچه فاصله از مرکز زیاد می‌شود، سطح خدمات نیز کمتر می‌شود.
اسماعیل زاده و همکاران (۱۳۹۷)	تحلیلی بر سطح توسعه یافتگی مناطق روستایی شهرستان‌های استان کرمانشاه	توصیفی / تحلیلی / کپراس و تاپسیس و ساو	بین شهرستان‌های استان کرمانشاه از نظر خدمات دهی به روستاهای تابع، تفاوت چشمگیری وجود دارد؛ در راستای توسعه و تحقق عدالت در سطح استان تقویت نواحی روستایی محروم ضروری است.
مرادی و درویشی (۱۳۹۵)	تحلیل سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان اردبیل	توصیفی / تحلیلی / کارکردی / تاپسیس	سطوح شهرستان اردبیل متعادل نبوده و بین شهرستان‌های استان به لحاظ شاخص‌های توسعه اختلاف و شکاف بزرگی وجود دارد. در این میان شهرستان‌های نیر، کوثر و سرعین در سطح برخوردار، اردبیل، مشکین شهر و خلخال نسبتاً و برخوردار و مابقی شهرستان‌ها محروم هستند.
Singh & Keshari (2016)	توسعه شاخص توسعه انسانی در سطح منطقه	---	نیاز به محاسبه HDI ها در سطح منطقه وجود دارد که به توسعه برنامه‌های سیاست گذاری و اجرای برنامه در سطح منطقه کمک خواهد کرد. این مقاله تلاش برای استفاده از رویکرد اندازه گیری HDI بر اساس شاخص‌های موجود در بهداشت، آموزش و پرورش و استاندارد زندگی از نظر سنجی سالانه سالم در سطح منطقه است.
Kumar & Mondal (2012)	سطوح توسعه یافتگی در دهستان مرشد آباد غرب بنگال	---	هدف این مطالعه نشان دادن الگوهای سطح توسعه یافتگی و درک تفاوت- های بین بلوکی با استفاده از ۱۴ شاخص. شاخص توسعه محاسبه شده برای هر بلوک نشان دهنده اختلاف بین منطقه‌ای است که در آن، سوتی دارای بالاترین سطح، در حالی که بلوک فارکا و کندی از بدترین شرایط رنج می- برند.

ماخذ: نگارنده ۱۳۹۹

پیشینه و سوابق نظری پژوهش نشان می‌دهد که منابع مرتبط علمی بسیاری در خصوص تعیین و تحلیل سطوح توسعه یافتگی فضاها با استفاده از مدل‌های سطح بندی در سطح کشور انجام گرفته است؛ اما این موضوع در سطح مناطق مرزی و به خصوص در مورد دهستان‌ها بسیار کم کار شده است و به مسائل امنیتی و نقش بسیار مهم این مناطق در ایجاد امنیت و کاهش آسیب- پذیری اجتماعی، بسیار کم توجه شده است. علاوه بر این‌ها این موضوع به طور اختصاصی در سطح شهرستان زاهدان کار نشده- است.

۴- روش شناسی تحقیق

۴-۱- معرفی منطقه مورد مطالعه

شهرستان زاهدان در حداقل ۵۹ درجه و ۲۵ دقیقه و حداکثر ۶۱ درجه و ۵۳ دقیقه طول شرقی و در حداقل ۲۸ درجه و ۳۳ دقیقه و حداکثر ۳۰ درجه و ۴۶ دقیقه عرض شمالی واقع شده است (سالنامه آماری ۹۰). این شهرستان با وسعت ۳۶۵۸۱ کیلومتر مربع معادل ۱۷ درصد از مساحت استان را به خود اختصاص داده است. شهرستان زاهدان از شمال به شهرستان هامون و کویر لوت از شرق به کشور پاکستان از غرب به استان کرمان و از جنوب به شهرستان خاش محدود می شود. مسافت زاهدان تا تهران ۱۴۹۴ کیلومتر است و از سطح دریا ۱۳۸۵ متر ارتفاع دارد (پرتال استانداری سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۶). شهرستان زاهدان یکی از شهرستان های استان سیستان و بلوچستان در محدوده جنوب شرقی ایران واقع شده است، که مرکز استان نیز شهر زاهدان می باشد. این شهرستان با مساحت ۳۶۵۸۱ کیلومتر مربع دارای چهار بخش، هشت دهستان، سه شهر و ۲۱۰۸ آبادی می باشد (سالنامه آماری ۹۰) (جدول ۲) (نقشه ۱).

جدول ۲: تعداد آبادی های شهرستان زاهدان به تفکیک بخش و دهستان

شهرستان	بخش	دهستان	مساحت	تعداد آبادی	دارای سکنه	خالی از سکنه	
زاهدان	مرکزی	چشمه زیارت	۲۶۸۶,۳۲	۶۶۱	۴۷۱	۱۹۰	
		حرمک	۴۲۲۵,۶۰	۱۰۹	۴۲	۶۷	
	میرجاوه	تمین	۱۱۳۱,۶۰	۹۵	۹۵	۰	
		لادیز	۵۲۸۸,۳۴	۳۱۷	۲۳۹	۷۸	
	نصرت آباد	دومک	۷۲۲,۹۰	۱۶۲	۱۳۲	۳۰	
		نصرت آباد	۱۴۱۱۶,۳۸	۲۲۳	۱۲۲	۱۰۱	
	کورین	شور	۲۹۸۴,۹۵	۱۵۱	۱۰۴	۴۷	
		کورین	۴۲۳۵,۱۲	۳۹۰	۳۲۲	۶۸	
	جمع			۳۵۳۹۱,۲۳	۲۱۰۸	۱۵۲۷	۵۸۱

ماخذ: سالنامه آماری ۱۳۹۰

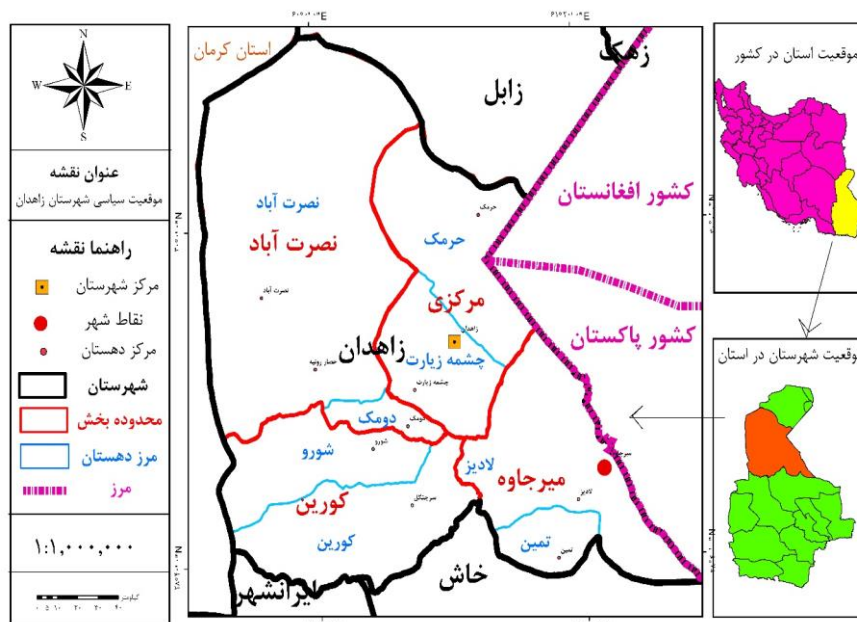
شهرستان زاهدان دارای آب و هوای بیابانی گرم و خشک می باشد و در روزهای تابستان هوا بسیار گرم و در شبها حرارت به نحو محسوسی کاهش می یابد. بادهای ۱۲۰ روزه سیستان به طور غیرمستقیم در کاهش دما تاثیر دارد. در این شهرستان به ندرت برف می بارد. میانگین بارش سالانه در این شهرستان ۷۲ میلی متر و میانگین دمای آن در سال ۸۲ از ۴۲/۵ الی ۱۲/۶- درجه سانتیگراد در تغییر است. از جمله کوه های زاهدان می توان به کوه اشتران با ارتفاع ۳۰۱۲ متر، انجیردان و جیکو با ارتفاع ۲۲۵۵ متر و پیرخان با ارتفاع ۲۲۲۱ متر اشاره نمود. کوه ملک سیاه نیز یکی دیگر از کوه های زاهدان است. آب مورد نیاز شهرستان نیز از طریق چاه قنات، چشمه ها، رودخانه ها و چاه نیمه سیستان تامین می گردد (پرتال استانداری سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۶). باتوجه به آمار سرشماری عموم و نفوس مسکن در سال ۱۳۹۰ جمعیت شهرستان زاهدان ۶۶۰۵۷۵ نفر و ۱۵۷۲۶۶ خانوار و همچنین دارای ۳۳۳۳۱۸ نفر مرد و ۳۲۷۲۵۷ نفر زن می باشد. جمعیت در نقاط شهری این شهرستان نیز ۵۷۵۱۱۶ نفر است در حالی که جمعیت در نقاط روستایی ۸۵۲۶۹ نفر می باشد (سالنامه آماری ۹۰) (جدول ۳).

جدول ۳: ولادت و فوت جاری ثبت شده در سال ۱۳۹۰ در شهرستان زاهدان

زاهدان	جمع			نقاط شهری			نقاط روستایی		
	زن و مرد	مرد	زن	زن و مرد	مرد	زن	زن و مرد	مرد	زن

۷۷۰	۸۸۹	۱۶۵۹	۹۸۲۳	۱۰۷۷۳	۲۰۵۹۶	۱۰۵۹۳	۱۱۶۶۲	۲۲۲۵۵	ولادت
۱۴۶	۱۴۶	۲۹۲	۱۷۹۶	۱۹۷۶	۳۷۷۲	۱۹۴۲	۲۱۲۲	۴۰۶۴	فوت

ماخذ: اداره کل ثبت احوال استان سیستان و بلوچستان

نقشه ۱: موقعیت سیاسی شهرستان زاهدان

۲-۴- روش تحقیق

باتوجه به موضوع و اهداف موردنظر در این پژوهش، ترکیبی از روش‌های تحقیق توصیفی، اسنادی و تحلیلی استفاده شده است. براین مبنا با استفاده از روش اسنادی و مطالعه کتب و اسناد مرتبط، به بررسی مبانی نظری مرتبط با موضوع پرداخته شده که از لحاظ هدف نیز کاربردی می‌باشد. سپس به منظور رتبه‌بندی و تعیین سطوح توسعه‌یافتگی دهستان‌های شهرستان زاهدان از نظر شاخص‌های توسعه، با استفاده از نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ و همچنین نتایج سالنامه آماری ۱۳۹۰، تعداد ۷۶ شاخص در قالب ۹ بعد (آموزشی، بهداشتی و درمانی، زیربنایی، ارتباطات و حمل نقل، خدماتی و بازرگانی، سیاسی اداری، اقتصادی، فرهنگی و مذهبی و جمعیتی) جمع‌آوری شده است (جدول ۴). سپس برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، رتبه‌بندی و تعیین سطوح توسعه‌یافتگی دهستان‌ها از مدل تاپسیس و همچنین از روش ضریب اختلاف (C.V) به منظور تعیین توزیع نامتعادل شاخص‌ها در بین دهستان‌ها استفاده شده است. بعد از رتبه‌بندی و تعیین سطوح توسعه‌یافتگی، با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (نرم افزار Arc-GIS) نقشه‌های مورد نیاز برای تحلیل این سطوح در دهستان‌های این شهرستان تهیه گردیده است (آزادی و بیک محمدی، ۱۳۹۱: ۴۹). برای عملیاتی کردن تحقیق، شهرستان مرزی زاهدان واقع در استان سیستان و بلوچستان به عنوان منطقه مورد مطالعه در نظر گرفته شد. ذکر این امر لازم است که برای تکمیل داده‌ها و رفع نواقص آن‌ها، از اطلاعات مرکز آمار ایران و برخی اطلاعات آماری نهادها و اداره‌های شهرستان نیز استفاده شده است.

جدول ۴: داده‌ها و متغیرهای مورد استفاده به جهت سنجش سطح توسعه دهستان‌های شهرستان زاهدان

ابعاد	شاخص‌ها
-------	---------

جمعیتی	۱) نسبت جنسی (۰,۰۲)؛ ۲) درصد باسوادی (۰,۴۵)؛ ۳) درصد جمعیت دهستان (۰,۱۶)؛ ۴) درصد باسوادی زنان (۰,۲۹)؛ ۵) درصد آبادی‌های دارای سکنه (۰,۰۷)؛
اقتصادی	۱) درصد جمعیت فعال دهستان (۰,۴۵)؛ ۲) درصد جمعیت شاغل دهستان (۰,۲۹)؛ ۳) درصد شاغلان بخش کشاورزی (۰,۱۶)؛ ۴) درصد شاغلان بخش صنعت (۰,۰۲)؛ ۵) درصد شاغلان بخش خدمات (۰,۰۷)؛
زیربنایی	۱) درصد آبادی‌های متصل به شبکه برق (۰,۳۵)؛ ۲) درصد آبادی‌های برخوردار از انرژی نو (۰,۰۶)؛ ۳) درصد آبادی‌های دارای گاز لوله کشی (۰,۱۸)؛ ۴) درصد آبادی‌های دارای سامانه تصفیه آب (۰,۱۱)؛ ۵) درصد آبادی‌های متصل به آب (۰,۲۶)؛ ۶) درصد واحد مسکونی دارای بتن آرمه (۰,۰۳)؛ ۷) درصد واحد مسکونی دارای اسکلت فلزی در دهستان (۰,۰۱)؛
ارتباطات و حمل و نقل	۱) درصد آبادی‌های دارای دسترسی به وسیله نقلیه عمومی (۰,۳۵)؛ ۲) درصد آبادی‌های دارای دفتر مخابرات (۰,۱۱)؛ ۳) درصد آبادی‌های دارای دفتر پست (۰,۰۳)؛ ۴) درصد آبادی‌های دارای صندوق پست (۰,۰۱)؛ ۵) درصد آبادی‌های دارای دسترسی به اینترنت (۰,۱۸)؛ ۶) درصد آبادی‌های دارای ICT (۰,۰۶)؛ ۷) درصد آبادی‌های دارای دسترسی به آسفالت عمومی (۰,۲۶)؛
آموزشی	۱) درصد آبادی‌های دارای هنرستان فنی و حرفه ای دخترانه (۰,۰۵)؛ ۲) درصد آبادی‌های دارای هنرستان فنی و حرفه ای پسرانه (۰,۰۲)؛ ۳) درصد آبادی‌های دارای دبیرستان کار و دانش دخترانه (۰,۰۱)؛ ۴) درصد آبادی‌های دارای دبیرستان کار و دانش پسرانه (۰,۰۰)؛ ۵) درصد آبادی‌های دارای دبیرستان نظری پسرانه (۰,۱۸)؛ ۶) درصد آبادی‌های دارای دبیرستان نظری دخترانه (۰,۱۶)؛ ۷) درصد آبادی‌های دارای دبیرستان شبانه روزی پسرانه (۰,۱۰)؛ ۸) درصد آبادی‌های دارای دبیرستان شبانه روزی دخترانه (۰,۰۸)؛ ۹) درصد آبادی‌های دارای مدرسه راهنمایی شبانه روزی پسرانه (۰,۰۳)؛ ۱۰) درصد آبادی‌های دارای مدرسه راهنمایی شبانه روزی دخترانه (۰,۰۴)؛ ۱۱) درصد آبادی‌های دارای راهنمایی دخترانه (۰,۰۷)؛ ۱۲) درصد آبادی‌های دارای راهنمایی پسرانه (۰,۱۲)؛ ۱۳) درصد آبادی‌های دارای راهنمایی مختلط (۰,۰۱)؛ ۱۴) درصد آبادی‌های دارای روستا مهد (۰,۰۰)؛ ۱۵) درصد آبادی‌های دارای دبستان (۰,۱۴)؛
بهداشتی	۱) درصد آبادی‌های دارای مرکز بهداشتی درمانی (۰,۱۹)؛ ۲) درصد آبادی‌های دارای داروخانه (۰,۱۰)؛ ۳) درصد آبادی‌های دارای پایگاه بهداشت روستایی (۰,۰۲)؛ ۴) درصد آبادی‌های دارای خانه بهداشت (۰,۰۸)؛ ۵) درصد آبادی‌های دارای مرکز تسهیلات زایمان (۰,۱۲)؛ ۶) درصد آبادی‌های دارای بهیار و مامای روستایی (۰,۰۵)؛ ۷) درصد آبادی‌های دارای بهورز (۰,۰۴)؛ ۸) درصد آبادی‌های دارای خانه بهداشت (۰,۱۷)؛ ۹) درصد آبادی‌های دارای دندانپزشک یا بهداشت کاردهان و دندان (۰,۰۲)؛ ۱۰) درصد آبادی‌های دارای تکنسین دامپزشکی (۰,۰۰)؛ ۱۱) درصد آبادی‌های دارای دامپزشک (۰,۱۴)؛ ۱۲) درصد آبادی‌های دارای آزمایشگاه رادیولوژی (۰,۰۰)؛ ۱۳) درصد آبادی‌های دارای غسلخانه (۰,۰۱)؛ ۱۴) درصد آبادی‌های دارای سامانه جمع آوری زباله (۰,۰۶)؛
بازرگانی	۱) درصد آبادی‌های دارای بانک (۰,۲۲)؛ ۲) درصد آبادی‌های دارای نانوايي (۰,۲۸)؛ ۳) درصد آبادی‌های دارای فروشگاه تعاونی (۰,۱۷)؛ ۴) درصد آبادی‌های دارای تعمیرگاه ماشین آلات کشاورزی (۰,۰۹)؛ ۵) درصد آبادی‌های دارای تعمیرگاه ماشین آلات غیر کشاورزی (۰,۰۱)؛ ۶) درصد آبادی‌های دارای جایگاه سوخت (۰,۰۳)؛ ۷) درصد آبادی‌های دارای پایگاه آتش نشانی (۰,۱۳)؛ ۸) درصد آبادی‌های دارای نمایندگی پخش نفت سفید (۰,۰۶)؛ ۹) درصد آبادی‌های دارای نمایندگی بخش سیلندر گاز (۰,۰۶)؛
سیاسی اداری	۱) درصد آبادی‌های دارای شورا اسلامی (۰,۲۶)؛ ۲) درصد آبادی‌های دارای جهاد کشاورزی (۰,۰۳)؛ ۳) درصد آبادی‌های دارای مروج کشاورزی (۰,۰۱)؛ ۴) درصد آبادی‌های دارای شرکت تعاونی (۰,۰۶)؛ ۵) درصد آبادی‌های دارای دهیار (۰,۳۵)؛ ۶) درصد آبادی‌های دارای پاسگاه (۰,۱۸)؛ ۷) درصد آبادی‌های دارای شورای حل اختلاف (۰,۱۱)؛
فرهنگی و مذهبی	۱) درصد آبادی‌های دارای کتابخانه (۰,۲۷)؛ ۲) درصد آبادی‌های دارای زمین ورزشی (۰,۱۸)؛ ۳) درصد آبادی‌های دارای سالن‌های ورزشی (۰,۱۰)؛ ۴) درصد آبادی‌های دارای امام زاده (۰,۴۰)؛ ۵) درصد آبادی‌های دارای سایر اماکن مذهبی سایر ادیان (۰,۰۴)؛ ۶) درصد آبادی‌های دارای بوستان (۰,۰۱)؛

منبع: یافته های تحقیق.

۳-۴- معرفی روش ها

۱-۳-۴- روش تاپسیس

در سال ۱۹۸۱، هوانگ و یون برای نخستین بار تکنیک $Topsis^3$ را عرضه کردند که یکی از دقیق ترین روش های رتبه بندی است. این مدل از جمله روش های چندشاخصه به شمار می آید و بر این مفهوم استوار است که مناسب ترین گزینه باید کمترین فاصله را از نقطه ایده آل مثبت، یعنی بهترین حالت ممکن و بیشترین فاصله را از نقطه ایده آل منفی، یعنی بدترین حالت ممکن داشته باشد (اسماعیل زاده و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۶۰). برای ارزیابی موضوع مورد مطالعه توسط الگوریتم تاپسیس به روش ریاضی مراحل زیر باید یکی پس از دیگری دنبال شود:

۱) تهیه ماتریس نرمال شده (ماتریس R)

۲) اعمال وزن به مقادیر ماتریس نرمال (ماتریس V)

۳) تعیین ایده آل ترین یا با اولویت ترین (A+) و کم اولویت ترین جواب ها (A-)

۴) محاسبه فاصله شاخص ها

۵) تعیین نزدیکی نسبی هر گزینه به راه حل ایده آل؛ آماره G_i^+ میزان نزدیکی نسبی تا راه حل ایده آل را نشان می دهد که مقدار آن بین صفر و یک در نوسان است. هر چه مقدار آن به یک نزدیک تر باشد مرکز یا واحد مورد نظر دارای برتری بیشتری نسبت به سایر موارد می باشد (جعفرزاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۸ تا ۱۳۰). بعد از مشخص شدن ضریب نهایی توسعه، مناطق با استفاده از ضریب بدست آمده رتبه بندی می گردند. بدین شکل که منطقه ای که بالاترین ضریب را به دست آورده است، رتبه یک را به خود اختصاص می دهد و پس از آن سایر مناطق به ترتیب رتبه بندی می شوند. همچنین با استفاده از میزان ضریب توسعه یافتگی هر یک از مناطق، آنها را می توان به سه دسته، محروم، در حال توسعه و توسعه یافته تقسیم کرد. بنابراین اگر مقدار ضریب توسعه یافتگی منطقه بین صفر و ۰,۳۳ باشد، محروم، اگر بین ۰,۳۴ تا ۰,۶۶ باشد، در حال توسعه و اگر بین ۰,۶۷ تا ۱ باشد، توسعه یافته است.

ضریب ویلیامسون یا ضریب اختلاف یا پراکندگی، شاخصی است که میزان توزیع نامتعادل شاخص ها را بین نواحی یا مناطق نشان می دهد (مومنی و قهاری، ۱۳۹۲: ۵۶). در واقع مشخص می کند تا چه حد یک شاخص در بین مناطق یا نواحی به صورت نامتعادل توزیع شده است. ضریب اختلاف با استفاده از فرمول ذیل محاسبه می شود. لازم به ذکر است که مقدار بالای این ضریب نشان دهنده نابرابری بیشتر در توزیع شاخص ها است (کلانتری، ۱۳۸۰: ۱۴۱)

$$CV = \frac{\text{انحراف معیار}}{\text{میانگین}} \times 100$$

۲-۳-۴- روش وزن دهی و استاندارد سازی

از آنجا که شاخص های مورد استفاده دارای مقیاس مشترکی نیستند، جمع کردن این شاخص با مقیاس های متفاوت و تبدیل آنها به یک شاخص ترکیبی امکان پذیر نمی باشد. برای رفع اختلاف مقیاس ها، لازم است که شاخص های انتخاب شده به شاخص هایی مجرد و خالی از مقیاس تبدیل شوند تا امکان جمع کردن متغیرهای مختلف با همدیگر فراهم گردد. زمانی که از شاخص های مختلف برای سنجش سطح توسعه استفاده می شود، نمی توان ادعا کرد که همه شاخص ها ارزش ها و اهمیت یکسانی دارند. بنابراین برای کنترل تفاوت بین شاخص ها باید وزن های مناسب برای آنها در نظر گرفته شود (جعفرزاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۰). از این رو پس از اینکه اختلاف مقیاس بین شاخص ها از بین رفت، مهم ترین موضوع تعیین وزن های مناسب برای شاخص های انتخاب شده می باشد که در این تحقیق از روش وزن دهی به روش رتبه ای استفاده شد.

³ Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution

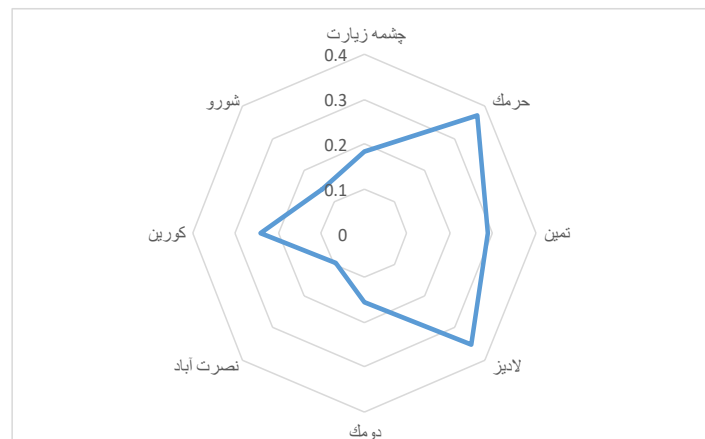
۵- یافته‌های تحقیق

براساس داده‌های جمع‌آوری شده در قالب ۹ بعد و ۷۶ شاخص توسعه و با استفاده از مدل تاپسیس، ضریب نهایی توسعه یافتگی دهستان‌های شهرستان زاهدان محاسبه گردیده‌است. نتایج محاسبات نشانگر نوسان ضریب توسعه یافتگی دهستان‌ها از حداقل ۰,۰۹ تا حداکثر ۰,۳۷ است. بطوری که دهستان حرمک با ضریب ۰,۳۷ بالاترین و دهستان نصرت‌آباد با ضریب ۰,۰۹ پایین‌ترین ضریب توسعه یافتگی را دارا هستند، که از لحاظ رتبه‌بندی به ترتیب در رتبه‌های اول و هشتم در بین دهستان‌های شهرستان زاهدان قرار دارند (جدول ۵) (نمودار ۱).

جدول ۵: ضریب توسعه یافتگی نهایی و رتبه بندی دهستان‌های شهرستان زاهدان بر اساس مدل تاپسیس

رتبه	دهستان	درجه توسعه نهایی
۱	حرمک	۰,۳۷
۲	لادیز	۰,۳۵
۳	تمین	۰,۲۹
۴	کورین	۰,۲۴
۵	چشمه زیارت	۰,۱۸
۶	دومک	۰,۱۵
۷	شورو	۰,۱۴
۸	نصرت آباد	۰,۰۹

ماخذ: محاسبات نگارنده

نمودار ۱: تعیین سطوح توسعه یافتگی دهستان‌های شهرستان زاهدان بر اساس مدل تاپسیس

نتایج حاصل از رتبه‌بندی دهستان‌های شهرستان زاهدان براساس ضریب توسعه یافتگی و به تفکیک هر یک از شاخص‌های مورد مطالعه نشان می‌دهد که از نظر "شاخص‌های جمعیتی" دهستان چشمه زیارت با ضریب ۰,۸۰ در رتبه اول و دهستان شورو با ضریب ۰,۰۹ در رتبه آخر، از نظر شاخص‌های اقتصادی دهستان تمین با ضریب ۰,۷۱ در رتبه اول و دهستان کورین با ضریب ۰,۲۷ در رتبه آخر، از نظر شاخص‌های زیربنایی دهستان حرمک با ضریب ۰,۵۷ در رتبه اول و دهستان چشمه زیارت با ضریب ۰,۱۱ در رتبه آخر، از نظر شاخص‌های ارتباطات و حمل و نقل دهستان حرمک با ضریب ۰,۲۱ در رتبه اول و دهستان دومک با ضریب صفر در رتبه آخر، از نظر شاخص‌های آموزشی دهستان لادیز با ضریب ۰,۰۲ در رتبه اول و دهستان دومک با

ضریب صفر در رتبه آخر، از نظر شاخص‌های بهداشتی دهستان کورین با ضریب ۰,۶۴ در رتبه اول و دهستان نصرت آباد با ضریب ۰,۰۷ در رتبه آخر، از نظر شاخص‌های خدمات بازرگانی دهستان حرمک با ضریب ۰,۰۷ در رتبه اول و دهستان نصرت آباد با ضریب صفر در رتبه آخر، از نظر شاخص‌های سیاسی و اداری دهستان حرمک با ضریب ۰,۷۲ در رتبه اول و دهستان دومک با ضریب ۰,۱۱ در رتبه آخر، از نظر شاخص‌های فرهنگی و مذهبی دهستان حرمک با ضریب ۰,۷۲ در رتبه اول و دهستان نصرت آباد با ضریب صفر در رتبه آخر قرار گرفته اند (جدول ۶).

نتایج حاصل از بررسی ضریب اختلاف (C.V) شاخص‌های مورد مطالعه نشان می‌دهد که در رتبه اول شاخص‌های ارتباطات و حمل نقل با ضریب اختلاف ۲,۳۹ بیشترین نابرابری را در این بعد بین دهستان‌های شهرستان زاهدان وجود دارد و کمترین نابرابری در شاخص‌های بعد اقتصادی با ضریب اختلاف ۰,۳۴ در دهستان‌های این شهرستان مشاهده می‌شود.

جدول ۶: ضریب و رتبه توسعه یافتگی دهستان‌های شهرستان زاهدان بر اساس روش تاپسیس

رتبه	جمعیتی	اقتصادی	زیربنایی	ارتباطات و حمل نقل	آموزشی	بهداشتی	خدمات بازرگانی		سیاسی اداری		فرهنگی و مذهبی
							توسعه یافتگی	دهستان	توسعه یافتگی	دهستان	
۱	چشمه زیارت	تمین	حرمک	حرمک	لادیز	کورین	حرمک	حرمک	حرمک	حرمک	۰,۷۲
۲	لادیز	لادیز	دومک	کورین	تمین	حرمک	لادیز	لادیز	لادیز	لادیز	۰,۶۱
۳	کورین	دومک	لادیز	لادیز	شورو	لادیز	تمین	تمین	تمین	تمین	۰,۳۹
۴	تمین	نصرت آباد	تمین	تمین	کورین	تمین	دومک	کورین	چشمه زیارت	چشمه زیارت	۰,۲۰
۵	حرمک	حرمک	کورین	چشمه زیارت	نصرت آباد	شورو	شورو	شورو	شورو	کورین	۰,۱۲
۶	دومک	شورو	شورو	نصرت آباد	چشمه زیارت	دومک	کورین	چشمه زیارت	شورو	شورو	۰,۱۱
۷	نصرت آباد	چشمه زیارت	نصرت آباد	شورو	شورو	چشمه زیارت	چشمه زیارت	نصرت آباد	نصرت آباد	دومک	۰

۸	شورو	۰,۰۹	کورین	۰,۲۷	چشمه زیارت	۰,۱۱	دومک	۰	دومک	۲,۳۹	۰	دومک	۲,۳۴	۰	نصرت آباد	۰,۰۷	نصرت آباد	۰,۷۵	دومک	۰,۱۱	نصرت آباد	۰,۹۶
CV		۰,۶۵	۰,۳۴	۰,۵۴	۲,۳۹	۲,۳۴	۰	۰,۶۱	۰,۷۵	۰,۵۸	۰,۹۶											

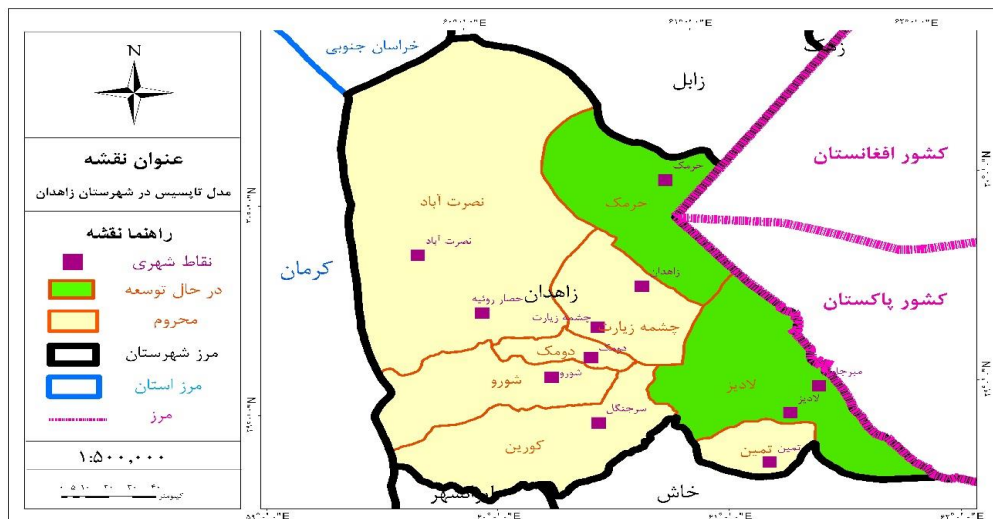
ماخذ: یافته های پژوهش

باتوجه به ضرایب توسعه یافتگی، دهستان های شهرستان زاهدان در سه سطح برخوردار، نیمه محروم و محروم طبقه بندی شده اند. براساس جدول شماره (۷) از نظر شاخص های توسعه، دهستان های کورین، تمین، چشمه زیارت، دومک، شورو و نصرت آباد در سطح محروم و دهستان های حرمک، لادیز نیز در سطح نیمه محروم قرار گرفته اند و در این شهرستان هیچ دهستانی در طبقه برخوردار قرار نگرفت. به طور کلی در شهرستان زاهدان ۷۵ درصد از دهستان ها محروم و ۲۵ درصد از دهستان ها در حال توسعه هستند. نقشه شماره (۲) سطوح توسعه یافتگی دهستان های شهرستان زاهدان را براساس شاخص های مورد مطالعه نشان می دهد.

جدول ۷: سطوح توسعه یافتگی دهستان های شهرستان زاهدان بر اساس مدل تاپسیس

دهستان ها	سطح توسعه یافتگی	تعداد	درصد
کورین، تمین، چشمه زیارت، دومک، شورو، نصرت آباد	محروم	۶	٪۷۵
حرمک، لادیز	نیمه محروم	۲	٪۲۵
-	برخوردار	۰	۰

ماخذ: محاسبات نگارنده

نقشه ۲: تعیین سطوح برخورداری بر اساس مدل تاپسیس

خصوصیات و ویژگی های استان سیستان و بلوچستان را عواملی از جمله: وسعت زیاد، پراکندگی، رشد سریع و جوان بودن جمعیت، همجواری و همسایگی با دو کشور معضل خیز پاکستان و افغانستان، اقلیم و شرایط زیستی سخت، شیوه های سنتی معیشت، محرومیت تاریخی ممتد و عقب ماندگی در زمینه های صنعتی، کشاورزی و خدماتی، تنوع قومی، فرهنگی و مذهبی مرزنشینان منطقه با اقوام کشورهای همجوار، کمبود شدید زمینه های اشتغال سالم، وجود زمینه های فراوان گرایش افراد بیکار

به فعالیت‌های غیرقانونی و ... را تشکیل می‌دهد این استان از حیث قابلیت‌های مرزی از جایگاه ویژه‌ای در سطح ملی و بین‌المللی برخوردار است. با توجه به موقعیت جغرافیایی استان می‌توان اذعان داشت که از منابع و پتانسیل‌های منطقه به ویژه کارکردهای متعدد مرز استفاده لازم و بهینه به عمل نیامده است. بنابراین، توسعه یکپارچه، فضایی و متناسب با قابلیت‌های منطقه‌ای مستلزم انجام مطالعات کاربردی و جامع در ارتباط با مرز و مرزنشینی است. بررسی‌های اولیه نشان دهنده این واقعیت است که مرزهای استان دارای کارکردها و پتانسیل‌های بسیار مناسبی برای توسعه منطقه‌ای است. اهمیت این پژوهش در تدوین چارچوب و برنامه‌های اجرایی بسیار کارآمد برای بکارگیری توان مرز و نقاط سکونتگاهی واقع در حاشیه آن است (کامران و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲۹).

۶- نتیجه‌گیری و پیشنهادات

شناخت و بررسی امکانات و توانایی‌ها و در پی آن تعیین سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی نخستین گام در فرآیند برنامه ریزی و توسعه این نواحی به شمار می‌رود. اگرچه ممکن است به سادگی اظهار نظر کرد دهستانی نسبت به دهستان دیگر از هر لحاظ توسعه یافته تر یا عقب مانده تر است، ولی اندازه‌گیری کمی توسعه یافتگی کار ساده‌ای نیست زیرا توسعه مفهومی چند وجهی است. از این رو در این مقاله به منظور شناخت و تحلیل امکانات و محدودیت‌های دهستان‌های شهرستان زاهدان از نظر شاخص‌های توسعه/محرومیت با استفاده از ۷۶ شاخص در ۹ بعد آموزشی، جمعیتی، ارتباطات و حمل‌ونقل، اقتصادی، خدماتی و بازرگانی، فرهنگی و مذهبی، زیربنایی و بهداشتی، با بهره‌گیری از مدل تاپسیس به بررسی و تعیین ضریب توسعه یافتگی، رتبه بندی و طبقه بندی دهستان‌های این شهرستان در سه سطح برخوردار، نیمه محروم و محروم پرداخته شده است. نتایج حاصله از این تحقیق نشان می‌دهد که کلیه دهستان‌های شهرستان زاهدان از درجه بالایی از محرومیت برخوردارند. به طوریکه بالاترین درجه توسعه مربوط به دهستان حرمک با ۰,۳۷ است. همچنین بین دهستان‌های شهرستان زاهدان از نظر توسعه‌یافتگی ناهم‌انگهی دیده می‌شود و این تفاوت و پراکندگی در همه‌ی ابعاد دیده می‌شود. بنابراین دهستان‌های شهرستان در دو طبقه ی نیمه محروم و محروم قرار می‌گیرند. بدین ترتیب در این مدل دهستان‌های حرمک، لادیز درحال توسعه و دهستان‌های کورین، تمین، چشمه زیارت، دومک، شورو و نصرت آباد محروم هستند. به طور کلی نتایج نشان داد شهرستان زاهدان هیچ دهستان توسعه یافته‌ای ندارد و در وضعیت متناسبی نیست. بنابراین با توجه به نتایج بدست آمده لازم و ضروری است که با شناخت همه جانبه پتانسیل‌ها و محدودیت‌های دهستان‌های شهرستان زاهدان و با ارائه برنامه‌ریزی معقول و منطقی، با تأکید بیشتر بر وضعیت شاخص‌هایی که در وضعیت نامناسب‌تری قرار دارند، زمینه رشد و توسعه این نواحی را به منظور نیل به توسعه پایدار در این بخش، به عنوان یکی از ابعاد توسعه پایدار همه جانبه شهرستان زاهدان فراهم آورده شود. در پایان به منظور بهبود شاخص‌های توسعه در دهستان‌های محروم این شهرستان راهکارهای زیر ارائه می‌گردد:

- راهبردهای رسیدن به توسعه متناسب و محرومیت زدایی طوری هدایت شوند که زمینه لازم جهت ارتقاء دهستانهای محروم به نیمه محروم و دهستانهای نیمه محروم به برخوردار فراهم گردد.
- راهبردهایی جهت بهبود کلی شاخص‌هایی که دهستانها در آن با نابرابری زیاد مواجه هستند، (آموزشی و ارتباطات و حمل و نقل) اتخاذ گردد.
- به منظور رفع محرومیت تقویت و ارتقاء شاخص‌های اقتصادی در دهستان کورین، زیربنایی در دهستان چشمه زیارت، ارتباطات و حمل و نقل در دهستان‌های لادیز، دومک، نصرت آباد و شورو، آموزشی در کلیه دهستان‌های شهرستان، بهداشتی و خدمات و بازرگانی در دهستان نصرت آباد، سیاسی اداری در دهستان دومک و فرهنگی در

دهستان های دومک و نصرت آباد و جمعیتی در دهستان شورو در اولویت برنامه ریزی دهستان ها پیشنهاد می گردد.

- با توجه به اینکه دهستان نصرت آباد محرومترین دهستان در سطح شهرستان است لذا توجه جدی تری در زمینه ارتقاء شاخص های توسعه در این دهستان ضروری بوده و در بین دهستانهای محروم این دهستان در کلیه ابعاد در اولویت توسعه قرار دارد.

منابع

- ۱) احمدی، حسن و اسماعیل زاده، یعقوب (۱۳۹۳): ارزیابی سطح توسعه یافتگی شهرستان های استان تهران، چشم انداز جغرافیایی در مطالعات انسانی، شماره ۲۷، تابستان، صص ۹۶-۷۹.
- ۲) استانداری سیستان و بلوچستان (۱۳۹۶): پرتال، معرفی شهرستان زاهدان.
- ۳) اسماعیل زاده، حسن و صفر خوانی، رضوان و اسماعیل زاده، یعقوب (۱۳۹۵): تحلیل سطوح برخورداری و رتبه بندی شهرستان های استان همدان با استفاده از مدل های چند معیاره *Topsis* و *Kopras*، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، سال ۷، شماره پیاپی ۲۵، بهار، صص ۲۸-۱۵.
- ۴) اسماعیل زاده، حسن و صفر خوانی، رضوان و محمودی، حسین (۱۳۹۷): تحلیلی بر سطح توسعه یافتگی مناطق روستایی شهرستان های استان کرمانشاه، پژوهش های جغرافیای انسانی، دوره ۵۰، شماره ۲، تابستان، صص ۳۷۴-۳۵۵.
- ۵) اطلس گیتاشناسی استان های ایران، تهران: مؤسسه گیتاشناسی، ۱۳۸۳، ص ۱۳۰
- ۶) آزادی، یونس و بیک محمدی، حسن (۱۳۹۱): تحلیل و طبقه بندی سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان های استان ایلام، برنامه ریزی فضایی (جغرافیا)، شماره ۶، پاییز، ۶۲-۴۱.
- ۷) تقوایی مسعود، حسنی نژاد آسیه، طالبی خدیجه (۱۳۹۲): تعیین و تحلیل سطوح برخورداری و سطح بندی دهستان های استان زنجان با استفاده از مدل های شاخص مرکزیت و پرستون، پژوهش جغرافیا و برنامه ریزی، سال ۱۸، شماره ۴۸، تابستان، صص ۸۰-۶۱.
- ۸) تقوایی مسعود، نوروزی آورگانی اصغر (۱۳۸۹): تعیین و تحلیل سطوح برخورداری مناطق روستایی استان های کشور با بهره گیری از روش تاکسونومی عددی و تحلیل خوشه ای، نشریه برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۵، صص ۱۱۶-۹۱.
- ۹) جعفرزاده، جعفر و رستم زاده، هاشم و حسنی تبار، سید محمد (۱۳۹۵): تعیین و تحلیل سطوح توسعه یافتگی شهرستان استان اردبیل، مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه های انسانی، سال یازدهم، شماره ۳۶، پاییز، صص ۱۴۰-۱۲۴.
- ۱۰) جمعه پور، محمود (1389): مقدمه ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی، دیدگاه ها و روش ها، تهران: انتشارات سمت.
- ۱۱) خاکپور، براتعلی؛ باوان پوری، علی رضا (۱۳۸۸): بررسی و تحلیل نابرابری در سطوح توسعه یافتگی مناطق شهر مشهد، مجله دانش و توسعه، دوره ۱۶، شماره ۲۷، تابستان، صص ۲۰۲-۱۸۲.
- ۱۲) سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، فصل اول، سرزمین و آب و هوا، سال ۱۳۹۴.
- ۱۳) صابری، زهرا و قاسمی، مریم و شاکری، فهیمه (۱۳۹۰): تحلیل و سنجش سطح توسعه یافتگی دهستان های شهرستان فاروج بر اساس مدل های *Topsis* و *Morris*، پایان نامه کارشناسی ارشد.
- ۱۴) صبوری محمد، نوروزی اصغر (۱۳۹۶): تعیین و تحلیل سطوح برخورداری و میزان محرومیت دهستان ها شهرستان جاسک، پژوهش نامه فرهنگی هرمزگان، شماره ۱۴، پاییز و زمستان، صص ۱۳۵-۱۱۷.
- ۱۵) قنبری یوسف، برقی حمید، حجاریان احمد (۱۳۸۹): تحلیل سطوح برخورداری دهستان های شهرستان اصفهان، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۴، شماره ۳، پاییز، صص ۱۱۲-۹۳.
- ۱۶) کامران حسن، پریزادی طاهر، حسینی امیری حسن (۱۳۹۰): سامندهی فضایی نواحی همجوار با مرز ایران و پاکستان با رویکرد پدافند غیر عامل، مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال دوم، شماره پنجم، تابستان، صص ۱۳۲-۱۰۹.

- ۱۷) کلانتری، خلیل و ایروانی، هوشنگ و محمد وفائی نژاد، شجاع (۱۳۸۲): سنجش سطح توسعه روستایی در شهرستان تربت حیدریه، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۴، بهار، صص ۴۱-۵۴.
- ۱۸) مرکز آمار ایران (۱۳۹۰): سالنامه آماری سال هزار و سیصد و نود استان سیستان و بلوچستان، تهران: مرکز آمار ایران.
- ۱۹) مرکز آمار ایران (۱۳۹۰): سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال هزار و سیصد و نود استان سیستان و بلوچستان، تهران: مرکز آمار ایران.
- ۲۰) مومنی، مهدی و قهاری، غلامرضا (۱۳۹۲): تحلیلی بر وضعیت توسعه یافتگی شهرستان‌های استان فارس، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال سوم، شماره ۹، بهار، صص ۵۳-۶۶.
- ۲۱) میره‌ای، محمد و حسینی، سید علی و میزایی، سید مصطفی (۱۳۹۶): بررسی و تحلیلی بر چگونگی توسعه یافتگی نواحی روستایی مرزی (مورد مطالعه دهستان‌های شهرستان سرخس)، پژوهش نامه مطالعات مرزی، سال پنجم، شماره دوم، تابستان، صص ۱۰۸-۸۲.

- 22) Kumar, S & Mondal, D (2012). LEVELS OF DEVELOPMENT IN MURSHIDABAD DISTRICT OF WEST BENGAL: A BLOCK LEVEL STUDY.
- 23) Rice, N, and Smith, P. 2001. Ethics and Geographical Equity in Health Care Utilization of New York, journal of Medical Ethics.
- 24) Singh, P & Keshari, S (2016). Development of Human Development Index at District Level for EAG States. Statistics and Applications {ISSN 2454-7395(online)} Volume 14, Nos. 1 & 2, 2016 (New Series) pp. 43-61.
- 25) Kanbur, Ravi, Venables, Anthony J. (2005): Spatial inequality and development, Oxford, Oxford University Press.